

Խ. ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х. АБОВЯНА

Հումանիտար գիտություններ №3-4 (28-29) 2016 Гуманитарные науки

ՀՏԴ 37.011.33 : 94 (479.25) : 821.19.0

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ Խ.ԱԲՈՎՅԱՆԻ
<<ՎԵՐՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ>> ՊԱՏՄԱՎԵՊԻ ՌԻՍՈՒՑՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ
ԻՆՏԵԳՐՎԱԾ ԹԵՄԱՏԻԿ ՄԻԱՎՈՐ

Լ.Դ.ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆ

Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարան

0010, Երևան, Տիգրան մեծի 17

e-mail: Vardumyan.lilit@mail.ru

Խ. Աբովյանի <<Վերք Հայաստանի>> պատմավեպում տեղ գտած որոշ պատմական փաստեր նորովի լուսարանման կարիք ունեն: <<Հայ գրականության>> և <<Հայոց պատմության>> առարկաների ինտեգրումը մեզ օգնեց այդ խնդրի լուծմանը, միաժամանակ պատմական մտածողության ռազմավարությունը բացահայտեց պատմավեպում տեղ գտած հնարաների նշանակությունը:

Ժամանակի տեսանկյունից պատմավեպի վերլուծությունը կօգնի սովորողներին հասկանալ պատմության դասերը, սխալներ թույլ չտալ և ճիշտ կառուցել ապագան:

Բանալի բառեր. *պատմական մտածողություն, ազգային դաստիարակություն, ապագա, անցյալի դասեր, ճակատագիր, վերախմաստավորում, սերունդներ, Երևանի բերդ, կռիվ, հաղթանակ, պայքար:*

Ներկայացված է խմբագրություն 10.11.2015 թ.

Հայեցի դաստիարակության հիմքն ազգի պատմական ճակատագիրը վերախմաստավորելն է՝ անցյալի և ներկայի դասերով ապագան կառուցելը: Պատմության դասերը սերունդներին կօգնեն թույլ չտալ անցյալի սխալները: Հովհաննես Թումանյանը գրում է. «Պատմության մեջ շատ սակավ ազգեր են ունեցել էն դաժան ճակատագիրը, որ ունեցել է հայ ժողովուրդը: Նրա կյանքի բոլոր շրջաններն ու բոլոր էջերն եղել են անընդատ կռիվների ու կոտորածների արյունոտ հանդես և նրա պատմության բոլոր էջերը մի հսկայական ողբերգություն են» [1, էջ 322]:

Ժողովուրդն անցյալին է դիմում ուսանելի ավանդների միջոցով եզրահանգումներ անելու: Դեռևս անցյալ դարում Ավետիս Ահարոնյանը գրել է. «Միայն թե այսպիսի բախտորոշ ու դարեր եզերող ժամանակներում հասուն ու զգաստ սերունդին է վերապահուած հակակշիռ լինել հախուռն ու սանձակոտոր տարրերին, որպեսզի անօգուտ և ունայն ճիգեր չվատնուին, ու անցեալի ու ներկայի, երեկի և այսօրի տրամաբանական կապը խզուի: Չէ որ այս առավօտ ծագող արելը վերջալույսին մայր մտնող արեն է եւ այպես յալիտեան.....» [2, էջ 322]:

Ժամանակները փոխվել են, անհրաժեշտ է պատմական շատ երևույթներ քննել նորովի: Սերունդները պետք է վերախմաստավորեն սեփական ժողովրդի տարիների ընթացքում ձեռք բերված իմաստությունները և պատմությունից դասեր քաղեն:

Ապագայի իմաստավորման համար **պատմական մտածողության ռազմավարությունը** կօգնի սերունդներին ազգային դաստիարակության խնդրի լուծմանը:

«Հայոց պատմություն» և «Հայոց լեզվի և գրականության» առարկաների համար նախանշված հայեցակարգերում առաջադրվում են մի շարք չափանիշներ, որոնց նմանությունը մեզ հնարավորություն է տալիս ապահովելու երկու առարկաների ինտեգրումը [3, էջ, 4], [4 էջ 7]: **Միջառարկայական մեթոդը** կարող է ուսուցման ընթացքում նորն ու լավագույնը լինել, քանի որ այն չի կորցնում յուրաքանչյուր առարկայի ուժն, այլ ավելի է ամրապնդում գիտելիքները: Մեթոդի շնորհիվ մենք կարող ենք տեսնել առարկաների միջև եղած կապը:

Խ.Աբովյանի «Վերք Հայաստանի պատմավեպը հայրենասեր գրողի փայլուն օրինակ է: Պատմավեպում Հայաստան աշխարհը, ժամանակի անսխալ զգացողությամբ, մանրակրկիտ մեկնաբանված է: Պատմավեպի գաղափարն ազգային գոյության մաքառումների հոգեբանական վերլուծությունն է և կյանքի անարդար կառուցվածքի դեմ խռովքն: Այն հայ ժողովրդի բարոյական հիշողության՝ անցյալի և ներկայի ամբողջությունն է: Միաժամանակ պարսիկ բռնակալների դեմ պայքարի կոչ՝ հանուն ազգային ինքնության, անկախության և ազատության: Գրականագետ Նշան Մուրադյանը գրում է. ««Վերքի» մեջ արծարծած են բազմաթիվ և բազմատեսակ հարցեր, ինչպես՝ պատմական, փիլիսոփայական քաղաքական, սոցիալական, գրական, լեզվական, կուլտուր-կենցաղային և այլն, այնտեղ կարելի է գտնել հրապարակախոսություն, ֆոլկլոր, հումոր, բանաստեղծություն, դյուցազներգություն: Դա մի իսկական հանրագիտարան է...» [5, էջ 78]:

Մեր խնդիրն է «Վերք Հայաստանի» պատմավեպից վերհանել պատմական փաստերը և հասկանալ, թե գրողը ինչքանով է հարազատ մնացել պատմական իրականությանը:

Անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել աշակերտների տևական ընկալումների վրա, որոնք առանձին փաստերից կվերաճեն առավել լայն հասկացությունների: Պատմավեպի ուսուցման ժամանակ կարևորը տեքստային իմացությունն է: Նախ հիմնական մտքերն առանձնացնենք երկրորդականից: Այսպիսով, բովանդակային դաշտն ընդլայնվում է, որի շնորհիվ աշակերտներն ամրապնդված գիտելիքներ են ձեռք բերում: Նման մոտեցումները թույլ էտալիս դուրս գալ առարկաների նեղ շրջանակներից և զարգացնում են աշակերտների մտավոր կարողությունները: Աշակերտները դառնում են մտքերի ակտիվ կառուցող, կատարում են պատմական թեմայի շուրջ բանավեճեր՝ գաղափարների մտազրոհ, քննարկումներ:

«Մենք կարող ենք առանցքային հարցերի միջոցով կատարել ընդհանրացումներ՝ ստեղծելով փոխկապակցված թեմաներ և վերաճել դրանք գաղափարների: Միասնացված ուսումնական ծրագրի կազմումն ինքնին բարդ չէ, սակայն այն ենթադրում է նոր մտածելակերպ, եղանակներ կարևոր գաղափարների շուրջ, և անշուշտ մարտահրավեր է նետում բազմաթիվ դպրոցների արմատավորված կարգին» [6, էջ 111]:

Մեթոդը ենթադրում է **ինտեգրված թեմատիկ միավոր**, որը կարող է դառնալ որպես լրացուցիչ նյութ վերը նշված նյութի շուրջ՝ «Հայ գրականության», ինչպես նաև «Հայոց պատմության» դասաժամերի համար:

Դասի թեմա. «Երևանի կռիվը» և Երևանի բերդի նկարագրությունը «Վերք Հայաստանի» պատմավեպում

Հիմնական առարկա՝ Հայ գրականություն

Օժանդակ առարկա՝ Գրականություն ներածություն, Հայոց պատմություն

Նպատակներ, խնդիրներ.

Սովորողը պետք է իմանա՝ պատմավեպի սյուժեն:

Պատմությունն ու գրականությունն իրար շաղկապող որոշ առանցքային հարցեր.

- Ի՞նչ տեղեկություններ կան պատմավեպում ռուս-պարսկական պատերազմի մասին:
- Ի՞նչ տարածքներ էին գրավել Հայաստանում պարսիկները և ի՞նչ տեղեկություններ կան դրանց մասին «Վերք Հայաստան» պատմավեպում:
- Ի՞նչ փաստեր կան Երևանի բերդի մասին:
- Ինչպիսի՞ պայմաններում են ապրել հայերը 19-րդ դարում:
- Ի՞նչ տեղեկություններ կան «Վերք Հայաստան» պատմավեպում հայերի և հարևան ազգերի մասին:

Գործունեություն.

- օգտվել հայ ժողովրդի պատմության՝ հին ու նոր հրատարակչությունների դասագրքերից, համեմատել տեսակետները պատմավեպում տեղ գտած պատմական փաստերի հետ և մեկնաբանել դրանք:
- գրել պատմական փաստերին վերաբերվող ռեֆերատներ, որտեղ սովորողներն ինքնուրույն տեղեկություններ կգտնեն համացանցից, կկարողանան տարբերել առանցքային հարցերն ոչ կարևորներից:

Մեթոդը զարգացնում է **ինքնուրույն հետազոտական աշխատանք** կատարելու կարողություններ: Ենթադրում ենք հետևյալ քայլերը.

- տեղեկության որոնում, մշակում և դասակարգում,
- խնդրին մոտենալ քայլ առ քայլ, հարցերին ճիշտ ձևակերպումներ տալ, որի շնորհիվ կձևավորվի ինքնուրույն մտածողություն:

Պատմության չափորոշիչներ- անցյալի և ներկայի կապը խորությամբ ըմբռնելու շնորհիվ աշակերտներն ապագայում պատրաստ կլինեն շատ քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական խնդիրների լուծմանը: «Հայոց պատմության» առարկայի համար նախանշված արժեվորումները կարող են դառնալ ուսուցիչների ուղեցույցը: [3, էջ 4]:

Թեմայի կազմակերպիչ սխեմա

- 1826-28թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի մասին «Վերք Հայաստանի» պատմավեպում տեղ գտած պատմական փաստերը:
- Երևանի բերդի գրավումը և նրա հետ կապված պատմական իրադարձությունները:
- Ազգային-ազատագրական շարժման արտահայտությունները 19-րդ դարում:

Մեթոդներ

Ուսուցման արդյունավետության համար միջառարկայական և ներառարկայական մեթոդները կօգնեն մեր առաջադրված հարցերի լուծմանը: Նախնական գիտելիքները գրականագիտությունից և լեզվաբանությունից կօգնեն նյութի հեշտ յուրացմանը:

Պատմական մտածողության ռազմավարությունը կնպաստի պարզելու «Վերք Հայաստանում» տեղ գտած պատմական փաստերը: Ուսուցիչը սովորողներին բաժանում է խմբերի և նրանց հանձնարարում առաջադրանքներ:

Դասի ընթացքը

Դեռևս Հ.Թումանյանը Խ.Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» պատմավեպի շուրջ ուսումնասիրություններ է կատարել: Գրողի նպատակն է եղել ապացուցելու պատմավեպի ճշմարտապատում լինելը: «Այս գրքի մեջ են ամփոփված հայ ժողովրդի վերջին ժամանակների տանջանքներն ու տենչանքները և գաղտնիքն էլ հենց սրա մեջ է, որ նա մեզանում համարվում է մի սրբազան գիրք» [1, էջ 256]: Ականատեսի աչքերով՝ Աբովյանը վերլուծում ու գեղարվեստականացնում է ապրած դարաշրջանի ազատատենչ ոգին ու մեզ ներկայացնում կոնկրետ պատմական իրողություններ: «Վերք Հայաստանի» պատմավեպում միաձուլվում են պատմականն ու գեղարվեստականը՝ դառնալով մի ամբողջություն:

Ենթադրում ենք **պատմության ինտեգրում գրականության մեջ**:

«Վերք Հայաստանի» վեպի պատմականության արտահայտությունը «Երևանի կռիվն» է, որի շուրջ զարգանում է պատմավեպի սյուժեն և Երևանի բերդի գրավումով ավարտվում է ռուս-պարսկական պատերազմը: Ընթերցողը պատմական փաստերին հետևում է պատմավեպի գլխավոր հերոսի՝ Աղասու միջոցով: Նշենք նաև, որ այստեղ կան հայ ժողովրդի պատմության ընդհանրացումներ: «Հայոց պատմություն» առարկայի միջոցով սովորողները տեղյակ են.

«Երևանի գրավումը ռազմական տնտեսական ու քաղաքական խոշոր նշանակություն ուներ: Դա ռուսական զորքերի ամենամեծ հաղթանակն էր 1826-1828թթ. ռուս-պարսկական պատերազմում: Երևանի գրավումը մեծ խանդավառությամբ է ընդունվում հայության կողմից» [12, էջ 35]:

Պատմավեպում բացի բարբառային բառերից, մենք հանդիպում ենք բազմաթիվ պատմաբառերի: **Ներառարկայական կապը** հայոց լեզվի հետ մեզ կտեղեկացնի, որ պատմաբառերը <<տարբեր պաշտոնների, վարչական միավորների հասարակական տարբեր խմբերի պատկանող անձանց անվանումներն են>> [7, էջ 80]:

Պատմաբառերի պատմական պարզաբանումները մեզ կբացահայտեն որոշ մանրամասներ: Պարսիկները Հայաստանի գրավված տարածքները բաժանել էին **խանությունների**: Դրանցից մեծը՝ **Երևանի խանությունն** էր, որն ընդգրկում էր Արևելյան Հայաստանի հիմնական մասը՝ 24հազ. քառ կմ: Երևանի խանությունը բաղկացած էր 15 **մահալներից** /շրջաններից/, որի բաժանումը կատարվում էր ըստ գետային ցանցերի՝ Վեդի-**բասար**, Գառնի-**բասար**, Զանգի-**բասար** և այլն: Մահալների կառավարիչներն էին մելիքները, որոնց գյուղում կոչում էին **քեղխաղաներ** կամ **մելիքներ**: Պատմավեպում հանդիպում ենք **«քեղխաղեքե** բարբառային տարբերակին: Խանության կենտրոնը **Երևանի բերդն** էր: Երևանի խանին տրված էր **«սարդարե** անվանումը, որն ուներ զորագլխի, զորահրամանատարի տիտղոսը: Նա նշանակվում էր պարսից խանի կողմից, որը չէր խառնվում սարդարի ներքին գործերին: Սարդարն ուներ հսկայական եկամուտ, այն ստացվում էր զանազան տուրքերից, հարկերից, մաքսերից, վարձակալություններից: Սարդարի դիվանը բաղկացած էր պալատի կամ սարդարի տան կառավարությունից, զինվորական և ոստիկանական բաժանմունքներից: Խանության պաշտոնական լեզուն պարսկերենն էր: Խանության քաղաքը՝ Երևանը, քանի որ այնտեղ էր կենտրոնացել պարսիկների նստավայրը: Ամենադաժանն ու իրավունքներ ունեցողը **Հուսեյն Ղուլի խանն էր**, /1807-1827/ որը պատմավեպի հերոսներից է: Երևանի բերդը Հասան խանի ամենախոշոր ամրությունն էր՝ պարսկական բռնակալության հենակետը Հայաստանում: **«Երևանի կռիվը** այն օբյեկտիվ օրինաչափությունն էր, որ կտրուկ վերջ դրեց հայերի դարավոր պարսիկների հալածանքներին [9, էջ 73-76]: Նոր սերունդը շատ քիչ բան գիտի **Երևանի բերդի** մասին: Աբովյանի՝ «Համառոտ պատմական ակնարկ Երևան քաղաքիե հողվածից տեղեկանում ենք Երևանի բերդի պատմության մասին: Երևան քաղաքը՝ 1441 թվականից սկսած, շարունակ եղել է պարսիկների և թուրքերի իշխանության տակ և մի ձեռքից մյուսն է անցել, սակայն պարսիկներն ուժեղ են գտնվել և Երևանը դառնում է պարսիկների սեփականությունը: Երևանի կառավարման համար նշանակվել էին 10 փաշաներ՝ թուրքերից և 33 խաներ՝ պարսիկներից: Ըստ Աբովյանի բերդը հիմնադրվել է 1583թվականին: Ներքին և արտաքին պարիսպները, մզկիթը կառուցվել է ազգությամբ վրացի Զալ-խանը: Մի մզկիթը վերածվել է զինանոցի, իսկ մյուսը՝ ռուսական եկեղեցու, այն էլ կառուցվել է Ռաջաբ-փաշայի կողմից՝ 1725 թվականին: Սկզբում այն եղել է ոչ մեծ ամրոց, բայց 1679թվականին երկրաշարժի պատճառով Զանգիի կամուրջի հետ միասին հիմնովին ավերվել է: Հետագա տարիներին այն վերակառուցվել է: Սարդարի պալատն հիմնվել է Մահմադ խանի կողմից 1798 թվականին, նկարագարովել և հայելապատվել է, որը գտնվում էր Երևանի բերդում: [10, էջ 287]:

Այնուամենայնիվ սովորողներին կհետաքրքրի նրա տեսքն ու տեղը:

Երևան բերդը գտնվում էր Հրազդան գետի ձախակողմյան բարձրադիր ափին: Նա քաղաքից բաժանված էր մեծ հրապարակով՝ քառանկյունի մի տարածք էր 800-1000 սաժեն եզրագծով /մեկ սաժենը հավասար է 2,13մ-ի/: Բերդը երեք կողմից պատված էր կրկնակի պարիսպով, որոնք ունեին 50-60 աշտարակներ և բուրգեր: Արևմտյան կողմը խոր ձոր էր: Պարիսպների շուրջը կային խորը փոսեր, որոնք լցվում էին ջրով, որպեսզի անմատչելի դարձնեին նրա գրավումը: Երկար դարեր այն հռչակվել էր՝ անառիկ: Այնտեղ էր խանի պալատը, հարեմը, գորանոցները, բաղնիքները, մզկիթները, կային կրպակներ, բնակելի տներ և այլ շինություններ: Երևանի ազատագրման ժամանակ կային 6 եկեղեցի և 8 մզկիթ [9, էջ 73-74]:

Եթե <<Համառոտ պատմական ակնարկ Երևանի>> հոդվածում Աբովյանը տալիս է Երևանի բերդի արտաքին նկարագիրն, ապա պատմավեպում արդեն այն ձեռք է բերում արվյանական հատուկ գեղարվեստականացում՝ ստանում չարի կերպավորում: Երևանի բերդը պարսիկների խորհրդանիշն էր, այդ իսկ պատճառով ժողովուրդը լիովին ավերել է այն, անգամ հետքն էլ չի մնացել: Ինչը չի կարելի ասել մնացած բոլոր հայկական եկեղեցիների ու բերդերի համար:

Ուսուցիչը հարձնարարում է «Վերք Հայաստանի» պատմավեպից գտնել այն տեղերը, որտեղ խոսվում է Երևանի բերդի մասին և ցույց տալ, թե ինչպիսի գեղարվեստականացում է տրվել նրան: «Երևանու բերդ, Երևանու բերդ, ախ. աչքս դուս գա, քանի, քանի ողորմելի հայի միս ա կերել, քանի, քանի անմեղ հոգի...» [11, էջ 76]: Ժողովրդական մտածողության զանազան միջոցներն ու արտահայտությունները Երևանի բերդը դարձնում են անլեզու, անմազ մարդակեր դև ու պարսիկների խորհրդանիշ.<< Լեռ քարափի վրա՝ ճից գլուխը բարձրացնում, թամաշա յա անում հանդարտ՝ հազար գլխանի դևի պես՝ Երևանու՝ հազար տարեկան քավթառ, պատաված, չորս կողմը վանդակով կապած, բրջերով դայիմացրած, սուր սուր ատամները գլխին շարած, հինգ գազաչափ հաստ պարսպով եկրու տակ բռնած...ջուխտ չանգերով Զանգվի՝ քարոտ, զարհուրելի, սևադեմ ձորը խտտած, դոշին կպցրած, անմազ, անլեզու, մարդակեր բերդը>>[11, էջ 53]:

Պատմավեպում թշնամին համեմատվում է աշխարհի գլխին կրակ թափելու, սադայեյան փողի հետ: Աբովյանը հաստատ գիտի, որ անխիղճ արարքների համար նրանց դատաստանի օրը եկել է:

Պատերազմն իր կիզակետին է հասնում Երևանի բերդի գրավումով:

<<Ամսի /հինգ/ էր, որ Երևանի բերդը ծխումը կորավ: Երկնքի կրակը ջոկ էր վեր թափում խեղճ կենդանիների գլխին, թոփի թոփխանի գյուլեն՝ ջոկ: /Հինգ/ օր /հինգ/ գիշեր սար ու ձոր դրմբում, դմբում էր: Հենց գիտես՝ Մողոմ-Գոմոր քուքուրթն ու կրակը էսօր ավեր գալիս: Երևանի բերդը ձեռքը հատած պատրույզի պես՝ թե մեկ ճրթճրթում էլ էր, մեկ սհաթ մեկ սհաթ քիմի էլ եղ հանգչում, խավարում էր >>[11, էջ 363]:

Պատմավեպն ավարտվում է գլխավոր հերոսի ողբերգական մահով, թեև հերոսի նախատիպը իրականում չի գոհվել: Աբովյանը դրանով ցանկացել է ցույց տալ հանուն հայրենիքի գոհվելու պատրաստականությունը:

«Չնայած նրան, որ Աբովյանի «Վերքը»-ը վերջանում է հերոսի՝ Աղասու, Մուսայի մահով, բայց և այնպես «Վերք Հայաստանին» լավատեսական ողբերգություն է, որովհետև Աղասու գործը հաղթությամբ է պսակվում, նրա «մուրազը կատարվում է, «Ղզբաշու չար անիրավ շնչից ազատագրվում է Հայաստանը՝ ռուսների օգնությամբ >>[13, էջ 35]:

Պատմության դասեր. Երևանի կովի հաղթանակի համար Խ.Աբովյանը գրում է.

«... Էստով հայոց ազգ արարածը աշխարհին հավիտյանս հավիտենից կարող է համարձակ ցույց տալ, թե ինչքան հոգի ուներ, ի՞նչքան կամաց զորություն, սրտի հաստատություն, որ իրան չորս կողմի էն հզոր ազգերը՝ կորան, փչացան, անունները չկա, Հայոց ազգը անուն էլ ունի ու իր **հավաստն ու լեզուն** մինչև էս օր իր արնի գնովը պահեց, հասցրեց, որ մեկ ազգ էլ ա էսպես օրինակ չունի» [11, էջ 361]:

Խ.Աբովյանի մեկնությունները «Երևանի կովի» հաղթանակի մասին կարող են դառնալ ազգային ինքնագիտակցության ձևավորման լավագույն խոսքերը: Այն Հայաստանի ապագան

կառուցելու պատմության դասն է, միաժամանակ վերածնված Հայաստանի լավագույն ուղերձն, ուր տրվում են հայի անգնահատելի արժեքներն ու տիպական հատկանիշները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Թումանյան Հովհ., Երկերի ժողովածու, Երևան, 1945, հ.5, էջ 256, 322:
2. Ահարոնյան Ավ., Երկերի ժողովածու, , Բուստն, հ.ժ 1951, էջ 375:
3. Հայոց պատմություն, հանրակրթական ավագ դպրոցի չափորոշիչներ և ծրագրեր, Երևան, 2009, էջ 4:
4. Հայոց լեզու և գրականություն հանրակրթական ավագ դպրոցի առարկայական չափորոշիչներ և ծրագրեր, Երևան, 2009, էջ 7:
5. Մուրադյան Ն., Մարդը, գրականագետը, իմաստասերը, Երևան, 2011, էջ 78:
6. Կրթադաստիարակչական համալիր ծրագրի ստեղծման և ինտեգրման մոտեցումը, Ձեռնարկ ուսուցիչների համար, Այրեքս, Երևան, 2002, էջ 111:
7. Եզեկյան Լ., Մարգարյան Ա., Ռ.Մաքսապետոյան, Հայոց լեզու 10, դասագիրք ընդհանուր և բնագիտամաթեմատիկական հոսքերի 10-րդ դասարանների համար, Երևան, 2009, էջ 80:
8. Հակոբյան Թ., Սիմոնյան Ա., Երևան 2750, Երևան, 1968, էջ 74, 76:
9. Աբովյան Խ., Երկերի լիակատար ժողովածու, Երևան, 1958, հ.8, էջ 287:
10. Աբովյան Խ., Երկերի լիակատար ժողովածու, Երևան, 1948, հ.3, էջ 76, 53, 363, 361;
11. Հայոց պատմություն, 11-րդ դասարանի ընդհանուր և բնագիտամաթեմատիկական հոսքերի դասագիրք, Երևան, 2010, էջ 35:
12. Ղանալանյան Հ., Խաչատուր Աբովյան, Երևան, 1948, էջ 35:

РЕЗЮМЕ

СТРАТЕГИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В РОМАНЕ

Х. АБОВЯНА „РАНЫ АРМЕНИИ“

Л.Д.ВАРДУМЯН

В историческом романе „Раны Армении“ Хачатура Абовяна есть факты, которые нужно рассматривать по-новому. Интеграция предметов „Армянская литература“ и „История Армении“ очень помогли нам в решении этой проблемы, а историческое мышление выявило значение некоторых исторических слов, которые встречаются в романе. С течением времени разбор исторического романа поможет познать уроки истории.

SUMMERY

THE STRATEGY OF HISTORICAL THINKING IN KHACHATUR ABOVYAN'S HISTORICAL NOVEL "WOUND OF ARMENIA"

L.D. VARDUMYAN

In Khachatur Abovyan's historical novel "Wounds of Armenia" there are numerous historical events that necessary to reconsider the past in a new way. The integration of "Armenian literature" and "Armenian history" helped us in solving this problem, at the same time the strategy of historical thinking discovered the meaning of some old words. The strategy of historical thinking and interdisciplinary method will contribute to the resolution of our issue. Generations should study carefully the lessons of the past not to make the same mistakes again.